

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Милена Димитрова Братоева, СУ „Св. Климент Охридски“, член на Научно жури във връзка с процедура по публична защита на дисертационен труд за придобиване на ОНС „доктор“

Област ВО: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1 Филология

Докторантска програма: Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Индийска литература и култура)

Катедра „Класически Изток“, ФКНФ, СУ „Св. Климент Охридски“

Докторант: Боряна Георгиева Камова

Тема: *Дхармасутра и Дхармашастра книжнината за връзката между професионална и съсловна принадлежност в Древна Индия*

Научен консултант: доц. д-р Гергана Руменова Русева

Докторантката е зачислена в самостоятелна форма на обучение със заповед № РД 20-47 от 05. 01. 2017 г. и отчислена предсрочно поради завършен дисертационен труд с право на защита, съгласно Заповед № РД 20-12 от 07. 01. 2019 г. Обучението ѝ е протекло в съответствие с Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ (изменен/19.10.2016 г.). Представените от дисертанта документи по процедурата – дисертационен труд, автореферат, списък с публикации по темата, протоколи от взети изпити – отговарят на изискванията и са в необходимия обем.

Кратка биографична данни за дисертанта

Боряна Георгиева Камова е родена на 24 август 1961 г. в гр. София. През 1980 г. е приета за студент в специалност История на СУ „Св. Климент Охридски“. През 1981 г. заминава за Индия, където завършва специалност История в Делхийския университет (Делхи, Индия) със степени – бакалавър по история (1984 г.) и магистър по стара история на Индия (1986 г.). В същия университет преминава и двугодишен университетски курс по хинди (с диплома, 1986 г.) и тримесечна специализация по санскрит (1993 г.). От октомври 1986 г. до септември 1996 г. е хоноруван преподавател по История на Индия, Хинди (до 1988 г.) и Странознание на Индия (от 1988 г.) в специалност „Индология“, Център за източни езици и култури, Факултет по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. През октомври 1996 г. след спечелване на конкурс е назначена за асистент по История

на Индия и Странознание на Индия, дисциплини, които ас. Боряна Камова преподава и понастоящем в катедра „Класически изток“, ФКНФ на Софийския университет. Ас. Камова е ръководител на магистърската програма на специалност Индология в Софийския университет – МП „Индийско културознание и обществознание“, преобразувана през 2007 г. в МП „Индийско и иранско културознание и обществознание“. В периода 1989–1996 г. (когато звеното е закрито) е работила на длъжност проучвател в Центъра за древни езици и култури на СУ „Св. Климент Охридски“. Била е хоноруван преподавател (по история на Южна Азия) във Факултет Средиземноморски и азиатски цивилизации на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“ (1995/96 –1997/98 г.), както и в Нов български университет, където води различни избираеми дисциплини в базова програма по история на Бакалавърския факултет и в магистърска програма по индология (1997 г.). Ас. Камова е участвала с научни съобщения в петнадесет научни прояви у нас и в чужбина. Има над двадесет научни публикации и редица други за Индия (популярни статии, рецензии, преводи и съставителство на книги), участия в учебник и енциклопедия (с група статии), научни редакции на специализирани текстове. От 2010 г. е Организационен секретар на неправителствената организация СНЦ Клуб „Приятели на Индия“, София, и Отговорен редактор на сп. „Светилник“, специализирано за Индия годишно издание на Клуб „Приятели на Индия“.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

Както е видно от кратката биографична справка за Боряна Камова, историята на Индия и особено историята на Древна Индия се превръща в отправна точка на професионалната ѝ кариера и нейно средоточие вече в продължение на десетилетия. Тематичният обхват на научните ѝ публикации и доклади показва недвусмислено, че във фокуса на трайния ѝ изследователски интерес е съсловно-кастовата структура на традиционното индийско общество и по-конкретно „връзката между професионална и съсловна принадлежност в традиционната индийска социална подредба“ (с. 3). А това безспорно е сред най-значимите и актуални теми, свързани със социалната история на Индия от дълбока древност до днес, защото съсловно-кастовата система е не само един от най-емблематичните, многопластови и сложни феномени в историята на индийското общество, но и един от най-устойчивите и адаптивни, който в много отношения не само продължава да задава дневния ред и на съвременното индийско общество, но и да форматира мисленето на индицеа днес. В този ред на мисли бих искала да подчертая,

че от една страна, избраната тема е в пълен синхрон с тесните научени интереси и експертиза на Камова, а от друга се откроява със своята научна значимост и актуалност. Още повече, че както посочва и самата докторантка, въпреки респектиращия обем от изследвания, посветени на тази проблематика, все още липсва цялостно и последователно изследване, което да осветлява в достатъчна пълнота „същността на релацията занятие–варна в Древна Индия“ (с. 11), което прави настоящия дисертационен труд иновативен и в много отношения ценен не само в полето на индологията, но и на историята и социологията.

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и списък на използвани съкращения. Обемът му е 236 страници, от които 222 страници са основен научен текст. Библиографията обхваща 156 заглавия на български, руски и английски език. Тя включва също така и транслитерирани текстове на санскритските извори от електронната база данни GRETEL (Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages).

В увода са посочени обектът, предметът, целите и методите на изследване. Основната цел и задачи на дисертационната разработка са ясно очертани и точно формулирани. Дисертационният труд е умело структуриран така, че да намери аргументиран отговор на най-важните въпроси, отнасящи се до връзката между професионална и съсловна принадлежност, а именно: какъв е нейният характер и специфика, какво я поражда, какво я поддържа, доколко се явява определяща за съсловно-кастовите отношения, дали принадлежността към дадено съсловие диктува занятието или професията определя позицията в социалната йерархия, съществуват ли и какви възможности за избор, от какво се ръководят те и докъде се простират (с.11-12). Подчертано достойнство на изследването е, че за да отговори на всички тези въпроси Камова проучва внимателно и обстойно как е дефинирана връзката между област на дейност и съсловна принадлежност в корпусите на дхармасутрите и дхармашастрите – основната социално-правната книжнина, задаваща нормативната база на древноиндийското общество, чийто фундамент е *дхарма*. Изворовата литература е детайлно представена и систематизирана в съответствие с изследваната проблематика във втората глава на дисертационния труд (*Изворите за връзката между професионална и съсловна принадлежност в Древна Индия*). Както посочва и докторантката, релацията занятие – съсловие е засвидетелствана в множество текстове на древноиндийската култура, но безспорно най-надеждният първоизточник на

релевантна и обективна информация по темата са именно образците от корпусите на дхармасутрите и дхармашастрите, както и включеният в дисертационния труд трактат *Артхашастра* на Каутиля, който формално не е част от тези два корпуса. Въпреки това ще си позволя да отбележа, че според мен интригуващи сведения, които биха могли да провокират размисъл в контекста на изследваната материя могат да бъдат открити например в епосите, особено в *Махабхарата*, и разбира се в пураните. Би било полезно, ако в бъдещо свое изследване по тази тема колежата Камова включи в анализа си определени части от споменатите текстове, които, макар и с различни похвати и в различна стилистика, разгръщат достатъчно мащабно фундаменталната за индийското общество идея за *варнадхарма*.

За мен тази глава от дисертацията е ценна и се отличава с висока приложна стойност по няколко причини:

- ✓ съдържа необходимия обем от фактологичен материал, ексцерпиран от разглежданите текстове, който да послужи за основа на интерпретация и формулиране на изводи (в последната, четвърта глава);
- ✓ очертава спецификата на третиране на проблематиката в различните категории текстове, в зависимост от функционалните им особености /съответно в дхармасутрите (*Анастамба дхармасутра*, *Гаутама дхармасутра*, *Баудхаяна дхармасутра* и *Васищха дхармасутра*), в дхармашастрите (*Манавадхармашастра*, *Яджнавалкясмрити*, *Нарадасмрити*, *Брихаспати дхармашастра*) и в *Артхашастра*;
- ✓ включва разгледаните откъси от съответните текстове и в оригинал на санскрит (като бележки под линия).

В предшестващата я глава, озаглавена *Проблемът за връзката между професионална и съсловна принадлежност в общия контекст на древноиндийската социална и културна действителност*, докторантката извежда същностните характеристики на културния контекст, в който са създадени и ситуирани горепосочените текстове. Във фокуса на вниманието в тази част от дисертационния труд е традиционната индийска социална система, нейната поява и развитие. Авторката прецизно и последователно разглежда етапите (от епохата на *Ригведа*, в която за първи път са споменати четирите *варни*, до края на Древността) през които

преминава изграждането на варновия модел на древното индийско общество, въз основа на който впоследствие се развива и утвърждава съсловно-кастовата му структура. Камова изтъква сложните и в много отношения трудно разрешими проблеми, свързани с еднозначното определяне на факторите, допринесли в най-голяма степен за формирането на традиционната индийска социална система, което от своя страна води до формулирането на множество научни хипотези (които са подробно изложени в третата глава на дисертационния труд). Въпреки това още тук Камова подчертава, че една от най-авторитетните теории, циркулиращи в научното пространство, „изтъква като ключов фактор за появата на варновото и сетне и на кастовото деление занятието като свързва обособяването на специфичните социални групи в традиционната индийска социална структура с прогресивно усложняващия се процес на разделение на труда и появата на нови професии“ (с.18).

За мен най-важните акценти в първата глава, които в съществена степен предпоставят и обосновават подходите в интерпретацията на релацията занятие – *варна* в третата и четвърта глави се изразяват в:

- ✓ разглеждането ѝ като „аспект на холистичната представа за строежа на обществото, въплътена в древноиндийския варнов социален модел“ (с.22);
  - ✓ разглеждането ѝ от гледна точка на ключовата значимост на йерархичността и градирането в традиционния индийски светогледен модел;
- и най-вече
- ✓ разглеждането ѝ в контекста на древноиндийската представа за порядъка (*дхарма*);

Само по отношение на последното, ще допълня, че може би било добре да се спомене, че изначалната представа за порядък, по-скоро за върховен принцип на порядък и хармония в онтологичен план е закодирана най-напред в един от най-фундаменталните концепти, вербализирани в *Ригведа*, а именно *рита*, в чийто концентуален обхват е засвидетелствана най-ранната употребата и на понятието *дхарма* (*дхарман*), за се утвърди постепенно като централно в индийската култура.

Третата глава (*Интерпретиране на връзката между професионална и съсловностова принадлежност – обзор на предходни изследвания*), както подсказва и названието ѝ, резюмира основни научни изследвания, посветени на темата за съсловностовите отношения в древното индийско общество, за ролята и формите на проявление на релацията занятие-варна в него, за генезиса им и прочие. Тази глава демонстрира по категоричен и убедителен начин завидната ерудираност на дисертанта по проблематиката, която е обект и предмет на настоящото изследване. Различните научни подходи към този толкова комплексен и поливалетен социален феномен, съвместяващ в себе си религиозни, митологично-ритуални, морално-етични, икономически, семейно-битови и прочие аспекти, са обговорени синтезирано, методично и премерено, така че да очертаят теоретичния хоризонт, в който авторката поставя в следващата глава собствената си интерпретация. Обзорният ѝ преглед включва ключови научни разработки и емблематични учени (Тапър, Дат, Сенар, Дюмон, Нешфийлд, Кеткар, Макс Вебер, Хокарт, Рам Шаран Шарма, Котовский, Уенди Донигър и др.), които се поместват в широк времеви диапазон от края на XIX в. до наши дни. С особено задоволство ще открия сред тях интерпретацията на съвременния америкаански изследовател Браян К. Смит, според когото, както отбелязва Камова (с. 105) варновият модел е част от по-обхватен, изложен във Ведите варнов модел, който представлява универсална таксономична система, посредством която „древните индийци класифицират, т.е. се опитват да познаят вселената и мястото си в нея— (Smith, 1994: 3). Това изследване на Смит по скромното ми мнение е сред най-задълбочените интерпретации на ведическия светоглед, появили се във ведологията през последните години на миналия век, която поставя изследваната от докторантката тема в най-адекватната ѝ концептуална и дори философска перспектива. Защото всъщност „страстта“ на древните индийци да класифицират и да градираат в йерархични структури битието е закодирана дълбоко в светогледния модел на ведическата култура, за което между другото говори много подробно преди Смит и немският индолог Пол Хакер в анализа си на фундаменталните мисловни конструкции, изведими от Упанишадите.

Полезни са също така и разсъжденията в тази глава, свързани с етимологията и семантиката на основните понятия като *варна*, *джати*, *брахман/брахмана*, *кшатрий*, *вайша*, *шудра* и прочие (с.107-114).

Последната част от третата глава, наречена *За връзката между професионална и съсловно-кастова принадлежност в предходни проучвания* „хвърля мост“ към същинския център на дисертационния труд – последната, четвърта глава (*Същност и роля на връзката между професионална и съсловна принадлежност*). В тази заключителна част на третата глава докторантката се концентрира върху конкретния анализ на връзката между професионална и съсловно-кастова принадлежност в предходни проучвания и по този начин „плавно“ преминава към излагането на собствената си гледна точка и към формулирането на основните си изводи. Това е едно много удачно решение за композиране на разработката, което по моему улеснява и прави по-пълноценна рецепцията на изложението в четвъртата глава.

Финалната глава на дисертационния труд добавя последния шрих в общото ми впечатление за аналитичните заложби и потенциал на докторантката, за широтата на познанията ѝ и за умението ѝ да поднася тълкуванията и обобщенията си систематизирано на един издържан от научна и стилистична гледна точка език. Въсщност тук е мястото да отбележа, че Боряна Камова е изграден учен с дълг опит на университетски преподавател, който е отразен в настоящата научна разработка по един категоричен начин, но който аз познавам и от предишните ѝ публикации както по темата на дисертацията, така и от тези, посветени на други явления от историята и културата на Индия. Ако трябва в едно изречение да обобща съдържанието и значимостта на последната глава, то бих казала, че в нея Камова предлага респектиращ със своята цялост, последователност и мащаб прочит на релацията *занятие-варна*, който отразява тенденциите в нейното развитие като влиянието на тенденциите в развитието на индийското общество и икономически отношения върху нея.

Заклучението извежда основните акценти в разработването на темата и формулира най-важните изводи и научни приноси.

Авторефератът отразява обективно и стегнато съдържанието на дисертацията, резултатите и приносните моменти в изследването.

Заклучение

Авторът показва умения да работи с голям корпус от оригинални източници, да извършва обективен текстови, социологичен и исторически анализ и на тази основа да прави съответните изводи. Направеното изследване съдържа научни и научно-

приложни резултати, които представляват принос и отговарят на изискванията на ЗРАСРБ. Текстът има качествата на научно изследване, представлява оригинален авторски труд и може успешно да бъде защитен.

Във връзка с това убедено давам своята положителна оценка за дисертационния труд и предлагам на уважаемото научно жури да присъди образователната и научната степен „доктор“ на **Боряна Георгиева Камова** по професионално направление 2.1. Филология, докторска програма *Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Индийска литература и култура)* .

Рецензент:
проф. д-р Милена Братоева

07. 03. 2019 г.